

جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته علوم انسانی*

رقیه صادق‌زاده^۱

دکتر مرتضی منادی^۲

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش متوسطه انجام شده است. نمادهای هویت ملی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند، شامل پرچم، سرود ملی، تقویم رسمی، جشن‌های ملی، هنر ایرانی، مکان‌های تاریخی، دفاع از سرزمین، نخبگان و مشاهیر ملی است. بدین منظور با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا، کتاب‌های تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی در سال ۱۳۸۵ مورد بررسی، تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد، آموزش هویت ملی در کتاب‌های درسی مورد نظر ناقص و گذرا بوده، و در میان دروس، صفحات و تصاویر این کتاب‌ها به نمادهای هویت ملی توجه متعادلی نشده است. از آنجا که پس از خانواده، نهاد آموزش و پرورش در شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان نقش اصلی دارد و کتاب‌های درسی، محور کار مدارس می‌باشد، لازم است برای تکوین هویت ملی دانش‌آموزان در این کتاب‌ها، بیشتر به نمادهای هویت ملی توجه شود.

کلید واژه‌ها: نمادهای ملی، هویت ملی، کتاب‌های درسی، دوره متوسطه

* تاریخ دریافت مقاله: ۸۶/۸/۲۷ تاریخ آغاز بررسی: ۸۶/۱۱/۲۹ تاریخ پذیرش مقاله: ۸۷/۹/۱۳

۱. کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی. (پست الکترونیکی: msadeghzadeh @ yahoo .com)

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه الزهرا (س). (پست الکترونیکی: morteza monadi @ yahoo .fr)

مقدمه و بیان مسئله

هویت^۱، پاسخی به چستی و کیستی هر فرد است، و در واقع مجموعه خصوصیتی است که شخص را از دیگران متمایز می‌کند. از این رو هیچ انسانی نمی‌تواند بدون داشتن هویت به حیات اجتماعی خود ادامه دهد؛ بنابراین یکی از مسائل مهم و بحران‌های دوران جوانی، تشکیل هویت و انسجام خود است که اریکسون^۲ در نظریه خود به آن می‌پردازد (ماسن^۳ و همکاران، ترجمه یاسایی، ۱۳۷۸).

هویت انواع مختلفی دارد، مانند هویت ملی، هویت دینی، هویت فرهنگی؛ در این میان جایگاه هویت ملی نسبت به انواع دیگر هویت، بالاتر است؛ بحث از هویت یکی از اساسی‌ترین و جدیدترین مباحث عصر مدرن و پسا مدرن می‌باشد که پس از رنسانس پدید آمده است (میلر^۴، ۱۹۹۵).

هویت ملی عبارت است از «مجموعه ویژگی‌ها، وابستگی‌ها و پیوندهای جغرافیایی یا تاریخی، فرهنگی، حماسی و قومی که زندگی انسان را در بر می‌گیرد و عضو جامعه به آن می‌بالد و افتخار می‌کند» (روح الامینی، به نقل از میرمحمدی ۱۳۸۳، ص ۲۱). هویت ملی نمادهای مختلفی دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به پرچم، سرود ملی و تقویم رسمی (شیخاوندی، ۱۳۸۳، ص ۶۳-۵۷)، مکان‌های تاریخی (میرمحمدی، ۱۳۸۳) و جشن‌های ملی (شیخاوندی، ۱۳۸۳، صص ۵) اشاره کرد.

در دهه‌های اخیر، ویژگی وحدت بخش در مفهوم هویت ملی دچار آسیب‌پذیری شده است. یکی از دلایل این امر به مقوله جهانی شدن^۵، یعنی پدیده‌ای که در دوران معاصر با آن مواجه هستیم، مربوط می‌شود. جهانی شدن در بسیاری از افراد به ویژه نسل جدید و جوان، احساس چند پارگی و گم‌گشتگی پدید آورد. (شولت، ترجمه کرباسیان ۱۳۸۲، ص ۱۳۴).

هویت ملی ایران در شرایط کنونی دستخوش چالش‌هایی است که مشکلات جدیدی را پیش روی ایرانیان قرار می‌دهد (حاجیان، ۱۳۷۹).

عوامل مختلفی مانند نخبگان (دانشمندان، هنرمندان، و نویسندگان)، آموزش و پرورش، خانواده و رسانه‌های ارتباط جمعی در تشکیل هویت تأثیرگذار هستند. از آنجا که دانش‌آموزان بیشتر

1. Identity
2. Erikson
3. Mesen
4. Miller
5. Globalization

وقت خود را در مدرسه می‌گذرانند، نهاد آموزش و پرورش می‌تواند از راه‌های مختلفی مانند معلم، کتاب‌های درسی، و فضای آموزشی به هویت‌یابی دانش‌آموزان کمک کند. از میان عناصر آموزشی کدامیک تأثیر بیشتری در ساختن هویت دانش‌آموزان دارد؟ به نظر می‌رسد کتاب‌های درسی در نظام آموزشی کشور ما نقش مهمی دارند، بنابراین، در ساختن هویت دانش‌آموزان بسیار مؤثرند.

لطف‌آبادی در پژوهش‌های خود نشان می‌دهد در مقوله‌هایی چون تقویت هویت ملی و دینی، نارضایتی جوانان از مدرسه ۶۵ درصد است، که این امر از عملکردهای ضعیف مدارس حکایت می‌کند (لطف‌آبادی، ۸۲ و ۱۳۸۱، ص ۲۶). همچنین منادی اظهار می‌دارد علاقه‌مندی به وطن و ملی‌گرایی در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه بسیار ضعیف است و تعداد انگشت شماری این علاقه را نشان دادند (منادی، ۱۳۸۳، ص ۵۴). بدین‌سان باید به کتاب‌های درسی که می‌توانند در پرورش و تقویت هویت ملی نقش مؤثری داشته باشند، توجه شود.

چارچوب نظری

هویت به معنای چیستی و کیستی است و از نیاز طبیعی انسان به شناخته شدن در پیوند با چیزی یا جایی پدید می‌آید. نیاز به وابستگی، ریشه‌ای ذاتی یا غریزی در انسان دارد و برآورده شدن این نیاز موجب خودآگاهی فردی او می‌شود (مجته‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۹).

نخستین بار فروید^۱، به صورت کاملاً تصادفی از واژه هویت استفاده کرد و سپس آن را با معنای ضمنی روانی - اجتماعی درآمیخت. در اینجا اصطلاح هویت با معنایی ضمنی، به ارزش‌های منحصر به فردی اشاره می‌کند که با گذشته منحصر به فرد شخص پدید می‌آید. یعنی او براساس این فرایند به هویت تکیه می‌کند (محسنی، ۱۳۷۵). اریکسون نظریه فروید را در سه جهت گسترش داد. اول اینکه او هویت را به مراحل رشد فروید ربط داد. فروید بر کودکی تأکید داشت و می‌گفت شخصیت در ۵ سالگی یا کمی بیشتر از آن شکل می‌گیرد. اریکسون اعلام کرد که شخصیت در طول عمر و در مجموعه‌ای هشت مرحله‌ای رشد می‌نماید. دومین تغییری که اریکسون در نظریه فروید ایجاد کرد، تأکید بیشتر بر «من» بود تا «نهاد». از نگاه اریکسون، «من» بخش مستقل شخصیت است و وابسته به «نهاد» یا مطیع آن نیست (شولتز و شولتز، ترجمه سید محمدی، ۱۳۷۹).

سوم اینکه اریکسون تأثیر فرهنگ، جامعه و تاریخ را بر شخصیت قبول داشت. او معتقد بود ما به طور کامل توسط نیروهای زیستی مؤثر در کودکی کنترل نمی‌شویم. هرچند این عوامل فطری مهم هستند، اما آنها رشد شخصیت را به طور کامل توجیه نمی‌کنند (همان).

از این رو، مهم‌ترین نظریه‌ای که روانشناسی دربارهٔ هویت وجود دارد، نظریه اریکسون است. در واقع مفهوم هویت و بحران هویت را در دوره نوجوانی مطرح می‌کند. با انتقال از نوجوانی به جوانی، یعنی زمانی که فرد به شخصی مستقل و قائم به ذات تبدیل می‌شود، هویت شکل می‌گیرد (اکبرزاده، ۱۳۸۳).

هویت، شامل هویت فردی و هویت جمعی است. هویت فردی، ویژگی‌ها و خصوصیات هر فرد است که موجب تمایز فرد از دیگر افراد می‌شود (ساروخانی، ۱۳۷۵). هویت جمعی نوع دیگر هویت است که در مقابل هویت فردی قرار می‌گیرد. وقتی فرد در گروه‌های اجتماعی عضو می‌شود، با استفاده از ضمیر «ما» خود را از دیگران متمایز می‌کند. در هویت جمعی فرد به «گروه» متعلق است و نسبت به اعضای آن احساس تعلق، تعهد و تکلیف دارد. هویت‌هایی مانند هویت خانوادگی، هویت قومی، هویت سازمانی و هویت ملی، هویت جمعی هستند که عضویت فرد در گروه را نشان می‌دهند (دوران، ۱۳۸۱).

در حوزه مطالعات اجتماعی، تعاریف متفاوتی از هویت ملی ارائه شده است (کوهن، ۱۹۶۵). اسمیت^۱ معتقد است هویت ملی باز تولید و باز تفسیر دائمی ارزش‌ها، نهادها، خاطره‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌هایی است که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهند و تشخیص هویت افراد با آن الگو، میراث و یا عناصر فرهنگی، امکان‌پذیر است (اسمیت، ترجمه انصاری، ۱۳۸۳، ص ۳۰). هایس^۲ معتقد بود که در تاریخ بشریت اقوامی وجود داشته‌اند و انسان‌ها با زبان‌ها، عقاید، عرف و رسومات متفاوت زندگی می‌کرده‌اند، هرچند تعداد مشخصی از اقوام چندین بار پدید آمده، و از بین رفته‌اند. طبق تعبیر هایس، هویت یک قوم ترکیبی از حس وطن‌پرستی و آگاهی آن قوم است. حس وطن‌پرستی دلبستگی مشخص به شهر و فضای فیزیکی است و وقتی به صورت ملی گسترده‌تر یابد، از آن به ملیت و هویت ملی تعبیر می‌شود (هایس، ۱۹۹۳).

محققان عناصر تشکیل دهنده متفاوتی را برای هویت ملی برمی‌شمارند. برخی از مهم‌ترین عناصر هویت ملی سازمان سیاسی واحد، پیشینه مشترک تاریخی و فرهنگی، زبان، دین و سرزمین مشترک است. گروهی دیگر نیز هویت ملی را بر اساس تکوین سازمان سیاسی یا دولت تعریف می‌کنند. در این دیدگاه ویژگی اساسی هویت ملی، وحدت در سازمان سیاسی و قانون مورد تبعیت است و به عناصر و امور فرهنگی توجه نمی‌شود (گودرزی، ۱۳۸۵).

1 . Esmite

2 . Hayes

پیشینه پژوهش

هویت از جمله مفاهیمی میان رشته‌ای است که در حوزه‌های مختلفی همچون اخلاق، عرفان، فرهنگ، سیاست، امنیت و حتی اقتصاد به آن پرداخته‌اند، و در روانشناسی و علوم اجتماعی از بحث‌های پایه‌ای محسوب می‌شود (گودرزی، ۱۳۸۵). بدین سیاق، هویت ملی به مثابه پدیده‌ای سیاسی - اجتماعی، زاییده عصر جدید می‌باشد که ابتدا در اروپا و سپس از اواخر قرن نوزدهم به مشرق زمین و سرزمین‌های دیگر راه یافته است. اما هویت ملی به منزله مفهوم علمی، به تازگی توسط علوم اجتماعی ساخته شده است. این واژه از نیمه دوم قرن بیستم به جای مفهوم «نقش ملی» به کار می‌رود. غالباً معتقدند عوامل اصلی ملیت، دین، زبان و سرزمین مشترک هستند. از نظر روان‌شناسان اجتماعی، احساسات مشترک و آگاهی جمعی شالوده هویت ملی و قومی را تشکیل می‌دهد (معظم‌پور، ۱۳۸۰، ص ۳۹).

رزازی‌فر در پژوهش خود، عناصر تشکیل دهنده هویت ملی را چنین برمی‌شمارد:

۱. ارزش‌های ملی: میزان تعهد و دلبستگی به سرزمین، سرود ملی، سنت‌های ملی، استقلال

کشور، تاریخ کشور، پرچم، آثار ملی، مشاهیر ملی و رهبران سیاسی.

۲. ارزش‌های انسانی: همیاری به نیازمندان و احساس همبستگی با سایر ملل.

۳. ارزش‌های جامعه‌ای: احساس همبستگی با جامعه و رعایت مقررات اجتماعی.

۴. ارزش‌های دینی: پایبندی به فرامین دینی و شرکت در مراسم دینی (رزازی‌فر، ۱۳۷۹).

به اعتقاد شیخاوندی (۱۳۸۳)، پرچم و سرود ملی از مظاهر تجلی نمادین یگانگی ملی محسوب

می‌شوند؛ همزمانی نیز، به این معنا که همه اقوام کشور، یک روز از سال به عنوان آغاز سال شروع

می‌کنند، از تجلیات نمادین این امر است.

شیخاوندی (۱۳۸۳) و میرمحمدی (۱۳۸۳) معتقدند جشن‌های ملی یکی از نمادهای همبستگی

و هویت اقوام ایرانی است. به اعتقاد لطف‌آبادی و نوروزی (۱۳۸۳) هویت ملی ریشه‌های تاریخی

مشترک، سرزمین مشترک، تابعیت دولتی مشترک، دفاع از سرزمین، سنت‌های فرهنگی و ادب و زبان

مشترک، نگرشی مثبت و جانبدارانه دارد.

بلوکباشی (۱۳۸۴) بیان می‌دارد پوشاک با مجموعه‌ای علائم مادی، یک نظام ارتباطی و

فرهنگی میان مردم جامعه برقرار می‌کند. رمزگشایی از این علائم و دریافت معانی آن، در گرو

شناخت رفتارهای اجتماعی و فرهنگی مردم است، این ارزش‌ها نقش مهمی در نگهداشت هویت

اجتماعی فرهنگی مردم ایفا می‌کنند.

نتایج پژوهش لطف‌آبادی نشان می‌دهد که ۶۴ درصد دانش‌آموزان معتقد بودند که آموزش تاریخ، جغرافیا و ادبیات فارسی، هویت ملی و روح ایران دوستی را در شاگردان تقویت نمی‌کند (لطف‌آبادی، ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲).

پژوهش صالحی عمران و شکیباییان نیز نشان می‌دهد در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به نمادهای ملی توجهی نشده است و کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نمی‌توانند نقش چندان مؤثری در شکل‌گیری و تحکیم مولفه‌های اسطوره‌ای و نمادین هویت ملی، که یکی از ابعاد مهم شخصیت و رشد همه جانبه فردی و اجتماعی دانش‌آموزان است، داشته باشند (صالحی عمران و شکیباییان، ۱۳۸۶). همچنین در پژوهش شیخاوندی آمده است مرور برخی کتاب‌های درسی نشان می‌دهد که در آن‌ها به مقوله‌های هویت و فرهنگ قومی پرداخته نشده و بیشتر بر ویژگی‌های مردانه و شهری تأکید شده است (شیخاوندی، ۱۳۸۳).

در پژوهش منادی آمده است «علاقه‌مندی به وطن و ملی‌گرایی در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه بسیار ضعیف است و تعداد انگشت شماری این علاقه را نشان داده‌اند» (منادی، ۱۳۸۳، ص ۵۴). چنانکه در نظریه اریکسون آمده است، کسانی که از سنت‌های فرهنگی خود دور باشند، در هویت خود مشکل دارند (شولتز و شولتز، ترجمه سید محمدی، ۱۳۷۹). بنابراین مدرسه یکی از مهم‌ترین نهادهای آموزشی، فرهنگی و ایدئولوژیکی است که می‌تواند نقشی مؤثر داشته باشد. منادی در همین رابطه می‌نویسد: «شناخت و علاقه به حفظ آثار تاریخی نیز برای آنان چندان مهم نیست» (منادی ۱۳۸۳، ص ۵۵).

در مورد پژوهش‌های خارج از کشور با موضوع هویت ملی در کتاب‌های درسی، مطالعات چندانی مشاهده نمی‌شود. پژوهش بینگ جین (۲۰۰۲) در کشور کره انجام شده است. او در این پژوهش به رابطه میان آموزش و هویت ملی می‌پردازد. در این پژوهش آمده است کشورهای مختلف دنیا از جمله کره، مایلند از طریق آموزش اجباری زمینه را برای مردم مهیا سازند تا آنان مانند خودشان زندگی کنند. هدف از این آموزش یکدست کردن مردم و ایجاد هویت ملی است.

همچنین میلر معتقد است مدارس را باید یکی از مکان‌هایی دانست که در آن هویت ملی مشترک، زایش دوباره می‌یابد و کودکان آماده شهروندی دموکراتیک می‌شوند. در مورد واقعیت‌های قومی تازه وارد که ممکن است درک مشوشی از هویت ملی داشته باشند، مدارس می‌توانند به منزله عامل تعادل‌بخش محیط فرهنگی خانواده باشند. بنابراین مدارس باید ویژگی عمومی داشته باشند و اعضای

گروه‌های قومی متفاوت در آنجا با هم آشنا شده، و به طور مشترک آموزش ببینند. (میلر، ترجمه غریبانی زندی، ۱۳۸۳).

پژوهش حاضر بر آن است تا میزان پرداختن کتاب‌های درسی تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی را به نمادهای هویت ملی، شامل پرچم، سرود ملی، تقویم رسمی، مکان‌های تاریخی، هنر ایرانی، لباس ایرانی، جشن‌های ملی، دفاع از سرزمین، مشاهیر ملی و نخبگان بررسی کند و به سؤال‌های زیر پاسخ دهد:

۱) آیا محتوای کتاب‌های درسی تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی نمادهای هویت ملی را دربردارد؟

۲) در محتوای این کتاب‌های درسی، به کدام یک از نمادها، اهمیت بیشتری داده شده است؟

۳) کدام یک از نمادهای هویت ملی، در محتوای این کتاب‌ها الویت کمتری دارد؟

روش پژوهش

این تحقیق پژوهشی توصیفی است و در گروه پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. در این پژوهش از روش کیفی به کمک تحلیل محتوای متن که یکی از روش‌های علمی برای بررسی محتوای مدارک اسنادی می‌باشد، استفاده شده است.

جامعه آماری تحقیق، کتاب‌های تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی در سال تحصیلی ۱۳۸۵ است؛ زیرا احتمال وجود نمادهای ملی در این کتاب‌ها بیشتر می‌باشد. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. در نمونه‌گیری هدفمند، پژوهشگر مواردی را انتخاب می‌کند که با توجه به هدف تحقیق اطلاعات جدیدی داشته باشد (گال، بورگ و گال، ترجمه نصر و همکاران، ۱۳۸۲).

در روش تجزیه و تحلیل محتوا، پس از آنکه از متن مورد مطالعه تفسیری کلی ارائه دادیم، آن را با همه پرسش‌ها و فرضیه‌ها ارتباط می‌دهیم (منادی، ۱۳۸۵). نمادهای هویت ملی که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفته‌اند، پرچم، سرود ملی، تقویم رسمی، مکان‌های تاریخی، هنر ایرانی، لباس ایرانی، جشن‌های ملی، دفاع از سرزمین و نخبگان و مشاهیر ملی هستند. پس از آن، نمادهای مربوط به موضوع پژوهش از متن استخراج شده، و برای هر نماد جدول فراوانی و درصد مشخص می‌شود. پژوهشگران برای اطمینان یافتن از پایایی تحلیل محتوا، واحدهای تحلیل را کدگذاری می‌کنند و همه پژوهشگران بر آن توافق می‌نمایند. این روش یکی از روش‌های رایج برای پایایی در تحلیل محتواست (هولستی، ترجمه سالارزاده، ۱۳۷۳، ص ۲۱۰).

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش هر یک از نمادهای ملی در کتاب‌های تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی مورد بررسی، تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند؛ نتایج تحقیق در جدول شماره ۱ آمده است.

جدول ۱. کلیه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه

کتاب/ نماد	ادبیات فارسی سال اول	ادبیات فارسی سال دوم	ادبیات فارسی سال سوم	تاریخ ایران جهان (۱) سال دوم	تاریخ ایران جهان (۲) سال سوم
پرچم	فراوانی ۱	۰	۰	۰	۳
	درصد ٪۲۵	۰	۰	۰	٪۷۵
سرود ملی	فراوانی ۰	۰	۰	۰	۰
	درصد ۰	۰	۰	۰	۰
تقویم	فراوانی ۱۰	۲۱	۱۷	۴	۹۰
	درصد ٪۷	٪۱۴	٪۱۱	٪۲/۸	٪۶۳
مکان‌های تاریخی	فراوانی ۴	۸	۲۱	۳۷	۹
	درصد ٪۵	٪۱۰	٪۲۶	٪۴۶	٪۱۱
هنر ایرانی	فراوانی ۱۶	۱۰	۱۷	۶۶	۳۰
	درصد ٪۱۲	٪۷	٪۱۳	٪۵۱	٪۲
لباس ایرانی	فراوانی ۳	۰	۰	۲	۲
	درصد ٪۴۲	۰	۰	٪۲۸	٪۲۸
جشن‌های ملی	فراوانی ۰	۵	۲۰	۲	۱
	درصد ۰	٪۱۷	٪۷۱	٪۷	٪۳/۵
دفاع از سرزمین	فراوانی ۲۶	۶	۸	۱۹	۲۵
	درصد ٪۸۴	٪۷۰	٪۹	٪۲۲	٪۲۹
نخبگان و مشاهیر ملی	فراوانی ۷۷	۷۸	۸۵	۴۳	۶
	درصد ٪۲۶	٪۲۶	٪۲۹	٪۱۴	٪۲

هر کدام از نمادها به‌طور جداگانه در هر یک از کتاب‌های درسی مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول شماره ۲ خلاصه شده است.

جدول ۲. نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی

نماد	پرچم در کلیه کتاب‌ها	سرود ملی در کلیه کتاب‌ها	تقویم رسمی در کلیه کتاب‌ها	مکان‌های تاریخی در کلیه کتاب‌ها	هنر ایران در کلیه کتاب‌ها	لباس ایرانی در کلیه کتاب‌ها	جشن‌های ملی در کلیه کتاب‌ها	دفاع از سرزمین در کلیه کتاب‌ها	نخبگان و مشاهیر ملی در کلیه کتاب‌ها
فراوانی	۴	۱	۱۴۲	۷۹	۱۱۲	۷	۲۸	۸۴	۲۸۹
درصد	۵٪	۰	۱۹٪	۱۰٪	۱۴٪	۰/۹٪	۳٪	۱۱٪	۳۸٪

براساس جدول شماره ۱، به نماد پرچم در سه کتاب درسی (ادبیات فارسی سال دوم متوسطه، ادبیات فارسی سال سوم متوسطه، تاریخ ایران و جهان (۱) سال دوم متوسطه) اشاره نشده است. همچنین کمترین درصد به کتاب ادبیات فارسی سال اول متوسطه مربوط می‌شود و بیشترین درصد را کتاب تاریخ ایران و جهان (۲)، سال سوم متوسطه، دارد.

به‌علاوه، در هیچ یک از کتاب‌های درسی سرود ملی گنجانده نشده است.

کمترین درصد نماد تقویم رسمی، در کتاب تاریخ ایران و جهان (۱) و بیشترین درصد در کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) آمده است. از آنجا که در ایران هر دو تقویم قمری و شمسی معتبر می‌باشد، اما چون روال همه کارهای اداری و همچنین مدارس کشور تقویم شمسی است، استفاده از این تقویم برای یادگیری بیشتر دانش‌آموزان، مناسب‌تر می‌باشد. این مسئله در کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) رعایت شده است، البته اغلب تاریخ‌های شمسی در پاورقی آورده شده‌اند.

کمترین درصد نماد اماکن تاریخی در کتاب ادبیات فارسی سال اول متوسطه و بیشترین درصد آن در کتاب تاریخ ایران و جهان (۱) سال دوم متوسطه به‌کار رفته است.

کمترین درصد نماد هنر ایرانی در کتاب تاریخ ایران و جهان (۲) سال سوم متوسطه و بیشترین درصد این نماد، در کتاب تاریخ ایران و جهان (۱) سال دوم متوسطه می‌باشد.

کمترین درصد نماد لباس ایرانی نیز در کتاب ادبیات فارسی سال دوم و ادبیات فارسی سال سوم متوسطه و بیشترین درصد آن در کتاب ادبیات فارسی سال اول متوسطه آمده است.

کمترین درصد نماد جشن‌های ملی در کتاب ادبیات فارسی سال اول متوسطه و بیشترین درصد آن در کتاب ادبیات فارسی سال سوم متوسطه می‌باشد.

نکته قابل تأمل اینکه بیشترین درصد مربوط به کتاب ادبیات فارسی سال سوم در صفحاتی می‌باشد که برای مطالعه آزاد دانش‌آموزان در نظر گرفته شده است.

داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهند کمترین درصد نماد دفاع از سرزمین، در کتاب ادبیات فارسی سال دوم متوسطه و بیشترین درصد آن در کتاب ادبیات فارسی سال اول متوسطه است.

کمترین درصد نماد نخبگان نیز به تاریخ ایران و جهان (۲) سال سوم متوسطه و بیشترین

درصد به ادبیات فارسی سال سوم متوسطه تعلق دارد.

بنابراین با توجه به جدول ۲، کمترین فراوانی نمادهای ملی تا بیشترین فراوانی‌ها به ترتیب عبارتند از: سرود ملی، پرچم، لباس ایرانی، جشن‌ها ملی، مکان‌های تاریخی، دفاع از سرزمین، هنر ایرانی، تقویم رسمی و نخبگان و مشاهیر.

نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش، نشان می‌دهد محتوای کتاب‌های درسی تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی در ایران، به طور متعادل و متوازن به نمادهای ملی نپرداخته‌اند. نمادهای سرود ملی، پرچم، لباس ایرانی و جشن‌های ملی بسیار مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند و در مقابل به نمادهای دفاع از سرزمین، نخبگان و مشاهیر ملی بیشتر اشاره شده است. بنابراین محتوای کتاب‌های مذکور نمی‌تواند نقش چندان مؤثری در تقویت و پرورش هویت ملی دانش‌آموزان، ایفا کنند. از آن‌جا که با توجه به نظریه اریکسون (برک، ترجمه سیدمحمدی، ۱۳۸۳) دوره نوجوانی دوران هویت‌یابی است و این دوران متقارن با دوره متوسطه می‌باشد، بنابراین آموزش و پرورش نقش مهمی در این زمینه خواهد داشت.

تاریخ، میراث مشترک ماست و همه افراد به آن احساس مشترک و تعلق خاطر دارند و ادبیات نیز حافظ میراث فرهنگی گذشتگان است؛ بنابراین تاریخ ادبیات سهم مهمی در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان دارند.

هنر ایرانی، زبان فارسی، آداب و رسوم، جشن‌های ملی و آثار باستانی، از عواملی هستند که هویت ملی ما ایرانیان را شکل می‌دهند. این امور در سالیان متمادی تکوین یافته، و در آثار ادبی و تاریخی ما نمود یافته‌اند. این سرمایه‌های گرانبها و فاخر به همه ما ایرانیان تعلق دارند و بنابراین لازم است برای پرورش و انتقال آن به آینده‌سازان کشور بکوشیم.

آموزش و پرورش دومین نهاد پس از خانواده است که می‌تواند نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان داشته باشد؛ به اعتقاد دورکیم^۱ آموزش و پرورش ابزاری برای میل به انسجام اخلاقی می‌باشد و سازو کاری است که از طریق آن هنجارها و ارزش‌های جامعه منتقل می‌شود (شارع‌پور، ۱۳۸۳)؛ از طرف دیگر در نظام آموزشی کشور ایران کتاب‌های درسی به طور متمرکز محور کار مدارس هستند و باید به محتوای کتاب‌های درسی در جهت پرورش و تقویت هویت ملی دانش‌آموزان بیش‌تر توجه شود.

همانطور که در یافته‌های پژوهش آمده است، وضعیت کتاب‌های درسی نشان می‌دهد محتوای کتاب‌های درسی به‌طور همه جانبه نمادهای هویت ملی را دربرنگرفته است. نتایج پژوهش‌های

صالحی عمران با شکیباییان (۱۳۸۶) و شیخاوندی (۱۳۸۳) با نتایج این پژوهش همسویی دارد. بنابراین لازم است محتوای کتاب‌های درسی مورد بازنگری قرار گیرد تا زمینه مناسبی برای رشد هویت ملی دانش‌آموزان فراهم شود.

پیشنهادی کاربردی

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، پیشنهاد می‌شود موارد زیر مورد توجه قرار گیرند:

- کتاب‌های درسی به طور متعادلی به نمادهای هویت ملی نپرداخته‌اند. بنابراین لازم است گروه‌های تألیف کتاب‌های درسی، به این مقوله توجه لازم را داشته باشند.
- پیشنهاد می‌شود نمادهای مختلف ملی در محتوای کتاب‌های درسی به‌طور یکسان مورد توجه قرار گیرند؛ برخی نمادهای ملی مورد بی‌توجهی زیادی قرار گرفته‌اند و برخی دیگر بیشتر مورد توجه‌اند؛ برای نمونه در سه کتاب (ادبیات فارسی سال دوم و سوم و تاریخ سال دوم) به نماد پرچم پرداخته نشده است و نماد سرود ملی نیز در هیچ یک از کتاب‌های درسی وجود ندارد.

منابع فارسی

- اسمیت، آنتونی (۱۳۸۳)، *ناسیونالیسم*. ترجمه منصور انصاری، تهران: موسسه مطالعات ملی.
- اکبرزاده، نسرين (۱۳۸۳)، *روانشناسی رشد و تحول*؛ گذر از نوجوانی به پیری، تهران: دانشگاه الزهراء(س).
- برک، الورا، ای (۱۳۸۳). *روانشناسی رشد از نوجوانی تا پایان زندگی*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران: انتشارات ارسباران.
- بلوکباشی، علی (۱۳۸۴). *مقدمه پوشاک در ایران زمین*، ترجمه پیمان متین، از مقالات دانشنامه ایرانیکار زیر نظر احسان یار شاطر.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹)، تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال دوم، شماره پنجم.
- دوران، بهزاد (۱۳۸۱)، *تأثیر فضای سایبرنتیک بر هویت اجتماعی*، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- رزازی‌فر، افسر (۱۳۷۹)، بررسی مفهوم هویت جمعی و جایگاه هویت ملی در شهر مشهد با تأکید بر تأثیر دو عامل عام‌گرایی و عدالت توزیعی بر هویت ملی، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال دوم، شماره ۵.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۵). *دایره‌المعارف علوم اجتماعی*. تهران، موسسه انتشارات کیهان.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۳)، *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران: سمت
- شولت، ین، آرت (۱۳۸۲)، *نگاهی موشکافانه بر پدیده جهانی شدن*، ترجمه مسعود کرباسیان، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- شولتز، دوان، شولتز، سیدنی (۱۳۷۹)، *نظریه‌های شخصیت*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران: نشر ویرایش.

- شیخاوندی، داور (۱۳۸۳)، *بازتاب هویت اقوام ایرانی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی*، www.fakouhi.com.

- صالحی عمران، ابراهیم، شکیبیان، طناز (۱۳۸۶). بررسی میزان توجه به مولفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی. *فصلنامه مطالعات ملی*، سال هشتم، شماره یکم.
 - گال مردیت، بورگ والتر و گال مویس (۱۳۸۲)، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی*، ترجمه دکتر احمد رضا نصر، دکتر حمید رضا عریضی، دکتر محمود ابوالقاسمی، دکتر محمد جعفر پاک سرشت، دکتر علیرضا کیامنش، دکتر خسرو باقری، دکتر محمد خیر، دکتر منیجه شهنی بیلاق و دکتر زهرا فردی، تهران: سمت.
 - گودرزی، حسین (۱۳۸۵)، *مفاهیم بنیادین در مطالعات قومی*، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.

- لطف‌آبادی، حسین (۸۲ - ۱۳۸۱)، پژوهش در وضعیت و نگرش مسائل جوانان ایرانی، تهران: *فصلنامه مطالعات جوانان*، شماره ۲۱.

- لطف‌آبادی، حسین و نوروزی، وحیده (۱۳۸۳)، بررسی چگونگی نگرش دانش‌آموزان دبیرستان و پیش‌دانشگاهی ایران به جهانی شدن در تأثیر آن بر ارزش‌ها و هویت دینی و ملی آنان، تهران: *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، شماره ۹ - سال سوم.
 - ماسن، پاول هنری؛ کیکان، جروم؛ هوستون، آلت کامول و کانجر، جان جین دی (۱۳۷۸)، *رشد و شخصیت کودک*، ترجمه مهشید باسای، نشر مرکز.
 - مجتهد زاده، پیروز (۱۳۸۴)، *دموکراسی و هویت ایرانی. سالنامه سیاسی و اقتصادی*، شماره ۲۲۱-۲۲۲.

- محسنی، نیک چهره (۱۳۷۵)، *درک خود از کودکی تا بزرگسالی*، تهران: انتشارات بعثت.
 - معظم‌پور، اسماعیل (۱۳۸۰)، *هویت فرهنگی در عصر رضاشاه، نامه پژوهش*، شماره ۲۲ و ۳۲.

- منادی، مرتضی (۱۳۸۳)، *جهانی شدن، دستگاه‌های فرهنگی و جوانان ایرانی، آموزش و پرورش و گفتمان نوین*، پژوهشکده تعلیم و تربیت، شماره ۳۱.
 - منادی، مرتضی (۱۳۸۵)، *روش تحلیل محتوای متن گفتاری و نوشتاری، فصلنامه حوزه و دانشگاه*، سال دوازدهم، شماره ۴۸.
 - میرمحمدی، داود (۱۳۸۳)، *گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران*، تهران: موسسه مطالعات ملی.

- میلر، دیوید (۱۳۸۳)، *ملیت*، ترجمه داود غرایقی زندی، تهران، انتشارات تمدن ایرانی.
 - هولستی، ال ار (۱۳۷۳)، *تحلیل محتوی در علوم اجتماعی و انسانی*، ترجمه نادر سالار زاده امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

Hayes, CoH (1993), *the historical Evolution of modern nationalism*. Newyork: the noonday press.

Kohn, H (1965). *Nationalism: its meaning and history*, New york: van vostr and company.